

UDK: 338.484:502.131.1

doi:10.5379/urbani-izziv-2023-34-01-02

Prejeto: 8. 11. 2022

Sprejeto: 27. 3. 2023

Carlos ROSA-JIMÉNEZ
Nuria NEBOT-GÓMEZ DE SALAZAR
Alberto E. GARCÍA-MORENO

Razvijajoči se konstrukti množičnega turizma in kapitalistično izkoriščanje obale: od trajnostne gostote in urbane morfologije do ikoničnega megaobjekta

Konstrukt turizma je prelomna oblika kapitalistične produkcije prostora, ki ustvarja nove urbane oblike. V številnih arhitekturnih in morfoloških študijah so analizirali različne modele, manjkajo pa primerjave njihovih značilnosti. Avtorji so v članku primerjali štiri vrste turizma, povezane z razvojem kapitalizma (vključno s predfordizmom, fordizmom in postfordizmom), in različne vrste turističnih mest. V povezavi z gospodarskimi, socialnimi in kulturnimi značilnostmi so analizirali njihovo arhitekturno ikoničnost, morfološke vzorce in prostorsko metriko. Izsledki kažejo, da predfordistični in fordistični konstrukti turizma, za katere je značilna visoka gostota

ta zazidave, spodbujajo družbene odnose in povečujejo sposobnost ustvarjanja mesta, postfordistični konstrukti turizma z nizko gostoto zazidave pa povzročajo višje okoljske stroške (porast zasebnih zelenih in vodnih površin) in višje družbene stroške zaradi arhitekturne ikoničnosti. Avtorji so proučevali povezavo med arhitekturnimi in urbanističnimi spremenljivkami, ki bi jih bilo treba upoštevati pri načrtovanju turističnih destinacij v okviru kapitalistične produkcije turističnega prostora.

Ključne besede: obalni turizem, ikonična arhitektura, morfologija

1 Uvod

Turizem je tradicionalno opredeljen kot izraz kapitalističnega gospodarstva (Fletcher idr., 2021). Zdi se, da vesplošno zmogostavje kapitalističnega modela onemogoča razvoj družbeno uravnoteženega in trajnostnega modela (Charley, 2010) in varovanje najosnovnejših skupnih dobrin (Hollerman, 2015). Gauthier (2005) opredeljuje turistično arhitekturo in morfologijo kot konstrukta. Konstrukta turizma je rezultat hitrih sprememb, povezanih z večjo stopnjo nenadzorovanega razvoja in eksperimentiranja. Kot navajata Knafou in Stock (2003), je turizem sistem, v katerem posameznik potuje in začasno živi v drugih krajih ter v katerem je prostor aktivno vključen v turistov prosti čas in rekreacijo. Konstrukta turizma je torej prostorski in fizični odziv na tri osnovne značilnosti turistične dejavnosti: potrebo po prevoznem sredstvu, dogodek ali izkušnjo kot razlog za potovanje in sistem nastanitve.

Mobilnost je gonilo turizma (Coles idr., 2005; Urry in Larsen, 2012; Nebot-Gomez de Salazar, 2020), hkrati pa močno vpliva na podnebne spremembe (Gühnemann idr., 2021), kar je bilo opazno tudi med pandemijo COVID-19 (Yang idr., 2021). Turistična naselja so kraji, kjer prostor izgubi svoj strateški status in robustno naravo v progresivnem procesu izginjanja (Sparke idr., 2018), zanje pa sta značilna stalen pretok obiskovalcev in stalna potreba po spreminjanju njihovih izkušenj, da bi se izognili procesom zastaranja (Sanabria Díaz idr., 2020). Pritisk urbanizacije in turizma na obalna območja se povečuje ter močno vpliva na krajino (Petrișor idr., 2020). Dinamična narava turizma namreč ustvarja novo urbano morfologijo, zlasti na obalah, kjer odprt prostor pravzaprav sestavljajo trate in igrišča (Levy, 1999). Vpliv kapitalizma na turistični prostor je jasen z vidika aktivnosti in arhitekture. Turistični dogodki so popolni kapitalistični proizvodi, ki zavzamejo kraje in ustvarjajo pomene (Nogués, 2008). Dogodki lahko neposredno vplivajo na podobo mesta in njegovo sposobnost privabljanja turistov (Li idr., 2021). Arhitektura turističnih nastanitvev pa je mednarodni izraz zahodnega kapitalističnega gospodarstva ter predstavnik kulture množične potrošnje in sodobnega življenja (Britton, 1991).

Turizem je torej organizirana kapitalistična dejavnost, za katero je značilna družbeno in ideološko namerna produkcija prostora (Britton, 1991). Poznamo številne oblike kapitalistične produkcije turističnega prostora: na obrobni območjih, kot je Cancun, so se ohranili fordistični modeli turizma (Torres, 2002), za Dubaj so značilni hiperikonični postfordistični kompleksi (Elsheshtawy, 2010), v Združenem kraljestvu so preoblikovana predfordistična turistična središča (Agarwal, 2012), v Španiji pa fordistična (Antón Clavé idr., 2011). V številnih raziskavah so bili podrobno analizirani različni konstrukti

turizma. V študijah morfološkega razvoja turističnih krajev v povezavi s političnimi, gospodarskimi, socialnimi, okoljskimi in fizičnimi spremenljivkami so bila med drugim proučena zdravilišča (Agarwal, 2012; Xie idr., 2013) in obmorska letovišča v azijsko-pacifiški regiji (Smith, 1991, 1992), v Grčiji (Andriotis, 2006) in drugih sredozemskih državah (Lekakis in Chatzikonstantinou, 2020). Kljub vsemu močno primanjkuje raziskav, v katerih bi primerjali glavne konstrukte turizma posameznega kapitalističnega obdobja z vidika morfologije in arhitekture ter njihovih družbenih in okoljskih posledic.

Avtorji so primerjali značilne primere kapitalističnih konstruktov obalnega turizma z vidika arhitekture, morfologije in prostorske metrike ter analizirali njihove posledice, med drugim družbeno segregacijo in vplive na okolje (npr. gostoto in delež vodnih in zelenih površin). Najprej so predstavili metodologijo, s katero so analizirali in primerjali razvoj petih izbranih konstruktov, nato pa so na kratko povzeli povezavo med arhitekturo in različnimi obdobji kapitalističnega gospodarstva. V četrtem poglavju so predstavili svoje izsledke, ki kažejo, da je za izbrane predfordistične in fordistične konstrukte značilna bolj trajnostna urbana gostota, za postfordistične modele pa večji okoljski vpliv, družbena segregacija in ikoničnost. V petem poglavju so obravnavali povezavo med arhitekturnimi ikonografskimi parametri ter morfološkimi značilnostmi in prostorsko metriko, na koncu pa so predstavili še sklepne ugotovitve in omejitve raziskave.

2 Metodologija in študije primera

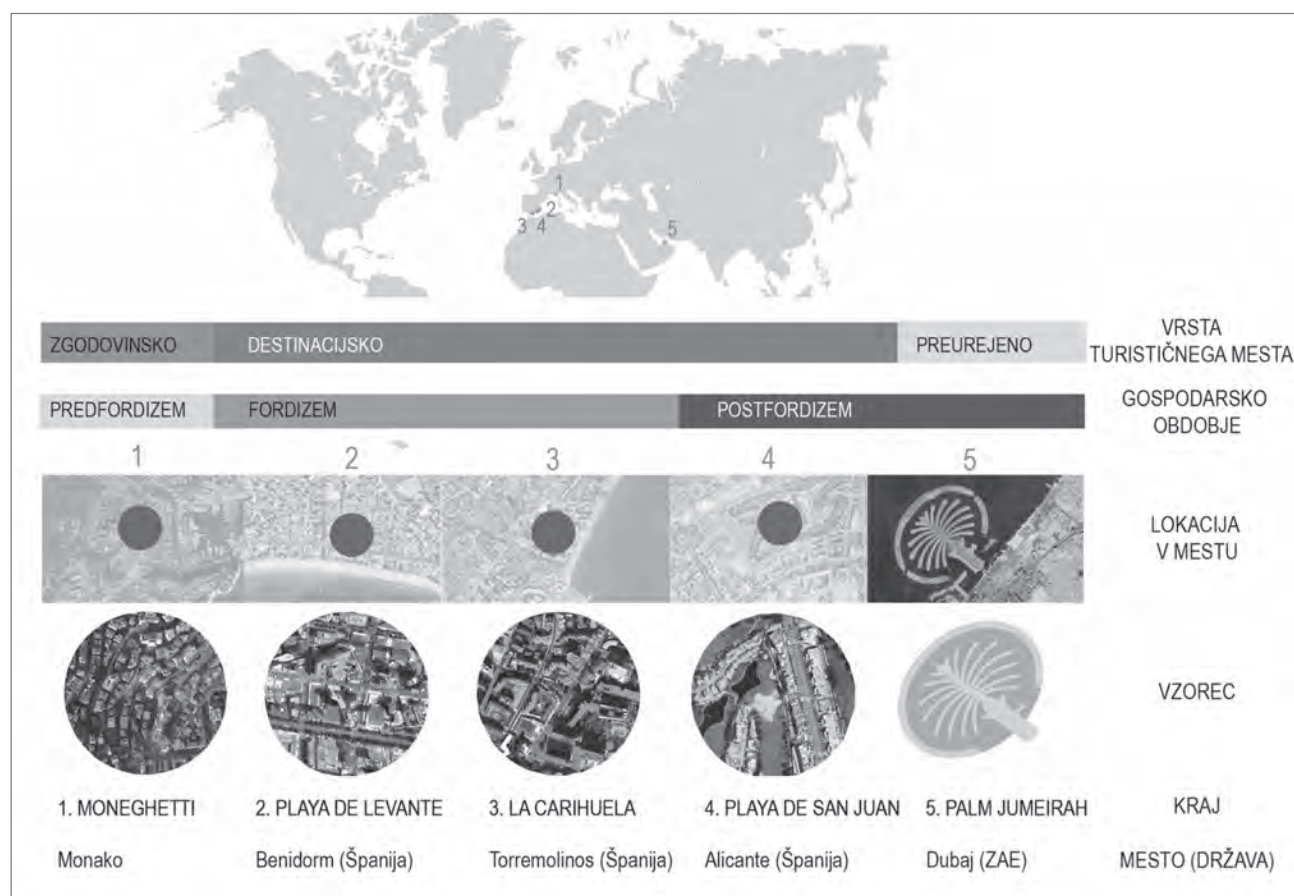
Levy (1999) loči dva glavna pristopa k proučevanju urbane oblike, pri čemer se prvi osredotoča na povezavo med vrstami stavb in mestnim tkivom, drugi pa na razvoj konstrukta turizma. V članku sta analizirana oba, in sicer na podlagi primerjave petih primerov, pri kateri je poudarek na družbeno-ekonomskem vidiku (kapitalizmu in arhitekturi) in fizičnih značilnostih (morfologiji in prostorski metriki). Pri družbeno-ekonomskem vidiku je grajeno okolje obravnavano kot neposreden izraz kulture; z drugimi besedami z vidika njegovega nastanka in razvoja je grajeno okolje družbeni proizvod (Gauthier, 2005), ki vpliva na povezovanje stanovalcev in turistov (Soszyński idr., 2017). Avtorji so za vsako gospodarsko obdobje pregledali literaturo, nato pa opisali arhitekturo ter ekonomsko in arhitekturno ideologijo, ki sta nanjo vplivali, na podlagi česar so analizirali vsakokratne arhitekturne in družbeno-ekonomske vrednote.

Z vidika fizičnih vrednot se urbana oblika običajno povezuje s prostorsko metriko v smislu kvantitativnih meritev, ki določajo prostorske značilnosti urbanih objektov in naselij (Reis idr., 2015: 330). Navedena metrika opredeljuje prostorske sestavi-

Preglednica 1: Razmerje med morfološkimi plastmi in izbranimi parametri urbanega vzorca

Parameter				Morfolologija	
Oznaka	Opis	Enota	Razmerje	Oznaka	Plast
A	Površina cest	m ²	$A + B = 100.000 \text{ m}^2$	UL	Ulica
B	Površina zasebne parcele	m ²	$B = B_1 + B_2 + B_3 + B_4$		–
B ₁	Bruto tlorisna površina pritličja	m ²		PS	Pritlična stavba
B ₂	Površina zasebnega prostora	m ²		ZP	Zasebni prostor
B ₃	Površina zasebnih vodnih površin	m ²		VP	Vodna površina
B ₄	Površina zasebne plaže	m ²			Plaža
H	Največja višina	število		VS	Večnadstropna stavba
Z _p	Zazidana površina	m ²	$B_a = B_1 \times H$		–
U _g	Urbana gostota	–	$U_d = B_a / (A + B)$		–

Vir: avtorji

Slika 1: Lokacije študij primera in značilnosti vsakega vzorca (ilustracija: avtorji)

ne v dinamiki sprememb (Herold idr., 2005), urbane vzorce turističnih naselij (Gkoltsiou in Terkenli, 2012) in prostorske vzorce obalnih turističnih območij (Antón Clavé idr., 2011; Rovira Soto in Anton Clavé, 2017). Avtorji so primerjali vzorce turističnih območij v pasu 1 km od obale, vsak vzorec ima

obliko kroga s površino 10 ha. Na podlagi zračnih posnetkov in kartiranja v aplikaciji Google Zemlja in programu GIS so šest morfoloških plasti povezali z devetimi parametri (preglednica 1) ter analizirali delež posameznih vrst površin in urbano gostoto. Urbana gostota (U_g) je enaka faktorju izrabe gradbene

parcele (FI) (MIT, 2019). Podatke o zazidani površini (Z_p) so avtorji pridobili iz zemljiške knjige ali pa so jo izračunali na podlagi bruto tlorisne površine pritličja (B_1) in največje višine (H).

Primeri za raziskavo so bili izbrani na podlagi časovnega zaporedja treh glavnih obdobij kapitalizma (tj. predfordističnega, fordističnega in postfordističnega), iz katerega so razvidne pomembne spremembe v konstruktu turizma. Judd in Fainstein (2000) ločita tri kategorije turističnih mest: zgodovinsko mesto, destinacijsko mesto, ki je zgrajeno posebej v turistične namene, in preurejeno mesto, v katerem se gradi infrastruktura za privabljanje turistov (slika 1).

Zgodovinska turistična mesta vključujejo zdraviliška mesta iz 19. in 20. stoletja. Na sredozemski obali je Monako eno najbolj obiskanih destinacij na svetu (Gjorgievski idr., 2013), vsekakor pa med najbolj obiskanimi v Evropi, podobno kot Las Vegas v Severni Ameriki, Johannesburg v Afriki (Fu in Murray, 2014) ali Macao v Aziji (Kwan, 2004). Za študijo primera so avtorji izbrali monaško sosesko Moneghetti-La Condamine.

Z vidika destinacijskih mest je bila v Evropi eksplozija množičnega turizma v času fordističnega kapitalizma značilna zlasti za špansko obalo, ta se je začela po šestdesetih letih 20. stoletja naglo preobraziti. Avtorji so izbrali tri mesta s španske sredozemske obale: Torremolinos, Benidorm in Alicante. Torremolinos je bil med prvimi letoviškimi mesti na Costi del Sol in je kot turistična destinacija v literaturi obširno analiziran (Navarro-Jurado idr., 2019). Je torej starejša turistična destinacija (podobno kot Acapulco v Mehiki), njena najbolj značilna soseska pa je La Carihuela. Benidorm in njegova soseska Playa de Levante sta najznačilnejši primer množične turistične destinacije na španski sredozemski obali (Nolasco-Cirugeda idr., 2020). Temelji na turističnem modelu, ki sloni na visoki gostoti zazidave in visoki gradnji. Soseska Playa de San Juan v Alicanteju pa je primer prehoda v postfordistični model turizma, ki je povezan z golf turizmom ter se osredotoča na večjo kupno moč obiskovalcev in prenovo starejših destinacij (Ruiz idr., 2016). Vključuje konstrukt turizma, za katerega sta značilna bolj ljudska arhitektura in večji poudarek na zelenih površinah. Med preurejenimi mesti pa velja Dubaj za paradigmo postfordističnega neoliberalnega modela turizma. Umetni otok Palm Jumeirah, ki so ga avtorji izbrali za raziskavo, je primer turističnega mehurčka, ki vključuje kongresne centre, športne komplekse, velike kongresne hotele in nakupovalna središča z atrakcijami, zgrajenimi posebej za turiste, teh domačini ne obiskujejo (Fainstein, 2005).

3 Konstrukti turizma in kapitalistično izkoriščanje prostora

3.1 Kapitalizem in turistična arhitektura

V vsakem kapitalističnem obdobju so bili oblikovani drugačni konstrukti. Predfordistični konstrukt turizma se je nanašal na turistične destinacije za mestne industrijske kapitaliste iz višjih razredov od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne. Osredotočal se je na zimske turistične destinacije, pri čemer je arhitekturna turistična izkušnja temeljila na zdraviliških in igralnicah.

Ključno vlogo v razvoju turizma je imelo obdobje razvoja fordističnega kapitalizma (od leta 1945 do sredine sedemdesetih let 20. stoletja). Po drugi svetovni vojni je turistična dejavnost pri odzivanju na rast množičnega turizma sledila značilnostim industrije in fordističnega kapitalizma. Tudi arhitekturo je zaznamovala množična proizvodnja, ki temelji na čim večji proizvodnji ob čim nižjih stroških, kar se doseže s proizvodnjo velikih količin omejenih serij standardiziranih proizvodov (Watson, 2019). Množični turizem fordističnega kapitalizma je močno standardiziran in neprožen paketni turizem z veliko turisti (Torres, 2002). Z večjo dostopnostjo turističnih paketov za ljudi srednjega razreda in z višjimi plačami so namreč tudi delavci postali množični potrošniki tovrstnih storitev. Navedeno je bila posledica keynesianskega modela gospodarstva, ki ga je prevzela zlasti Zahodna Evropa, pri čemer je novi kapitalistični razred mednarodnih podjetij začel proizvajati turistični prostor (Yrigoy, 2014). Zaradi revolucije v prevozu in nastanitvah se je začela obsežna pozidava površin. Letala so omogočala potovanja do oddaljenih destinacij, zaradi česar ni bilo treba razvijati in graditi cestne infrastrukture. Velike razkošne hotele so nadomestili apartmaji z dnevno sobo, tropskim vrtom, solarijem, bazenom in prostori za razvedrilo. Od vsega začetka so modernistični arhitekti upoštevali funkcionalistično ideologijo mednarodne arhitekture, in sicer vse do zmagoslavja zamisli t. i. Ekipe X (ang. *Team X*) v projektu Languedoc-Roussillon, ki so ga zasnovali Candilis, Josic in Woods (1962–1977).

Prehod v postfordistični neoliberalizem je pomenil deregulacijo in deindustrializacijo kapitalizma, kar je povzročilo razvoj globaliziranega, individualiziranega in prožnega turizma (Bianchi, 2018). Spontani kapitalistični red je na začetku 21. stoletja nadomestil ekonomski totalitarizem finančnega sistema. Obdobje liberalizma je obsegalo tri desetletja, od konca sedemdesetih let 20. stoletja do svetovne finančne krize leta 2007 (Roberts, 2010). Med letoma 1985 in 1995 se je zgodil premik iz množične proizvodnje v množično kostu-

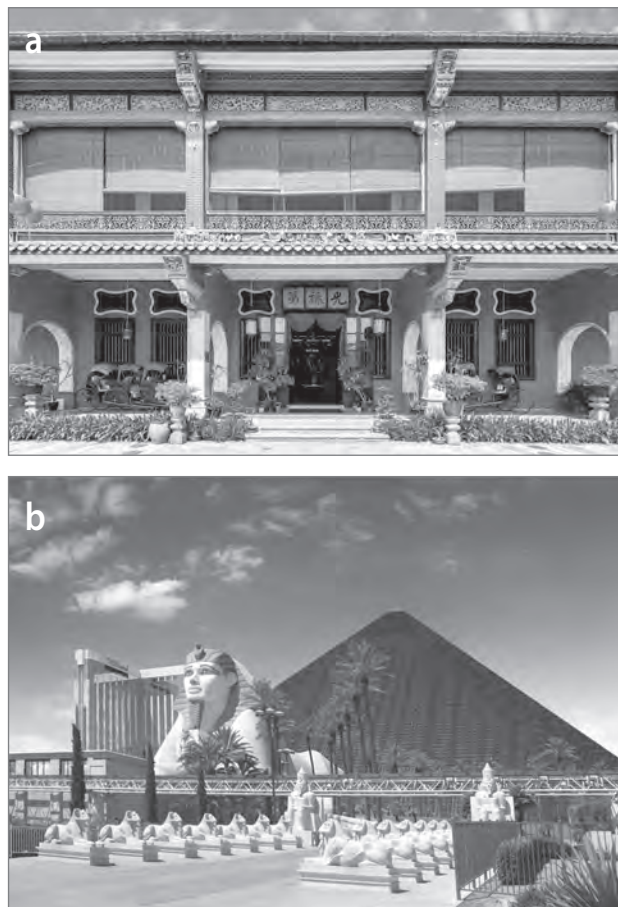
mizacijo, keynesianski model in protekcionizem pa je zamenjal hayekianski in neoliberalni pristop h gospodarstvu, globalizaciji in obsesivni konkurenčnosti (Woodley, 2015). Turizem se je med letoma 1975 in 2005 zaradi svoje intenzifikacije in neenakomerne rasti močno spremenil (Soja, 2005). Temeljlil je na novi ekonomiji prožnega kapitalizma ter razvoju informacij in telekomunikacij, ki so omogočile zgostitev časa in prostora (ang. *time-space compression*) v novi eri globalizacije (Harvey, 1990). Z zasičenostjo tradicionalnega fordističnega trga sonca in plaž se je pojavila nova vrsta turistov, ki jih je čedalje težje kategorizirati. Iščejo alternativno ponudbo, ki vključuje prostčasne proizvode in jim daje drugačno motivacijo za potovanje v smislu življenjske izkušnje (Bonet, 2003; Ashworth, 2005).

3.2 Arhitektura spektakla

Cilj fordističnega konstrukta turizma je množična proizvodnja in izkoriščanje turističnega prostora, pri čemer arhitekti snujejo standardizirane oblike nastanitve, ki nimajo nič skupnega z ustvarjanjem izkušenj (Lefebvre, 1974). Tako ustvarjajo turistične megalopolise, namenjene potrošnji, v katerih so nakopičeni med seboj nepovezani arhitekturni in urbanistični objekti (Gausa, 1996). V nasprotju z navedenim predfordistični in nekateri postfordistični konstrukti turizma temeljijo na simbolični arhitekturi, ki prispeva k oblikovanju elitističnega prostora in zakrivanju družbene realnosti (Pié-Ninot in Rosa-Jiménez, 2014), pri čemer se arhitektura na podlagi postmodernih prvin spreminja v dogodek.

Tovrstna arhitektura spektakla je potrošno blago ali arhitekturni razstavni predmet, ki ustvarja lasten arhitekturizem. V literaturi sta razvidna dva trenda. Na eni strani je arhitektura, ki se osredotoča na identiteto kraja (slika 2a) in krepi njegov pomen (Lasansky in McLaren, 2004), tj. neikonične stavbe v ljudskem arhitekturnem slogu, ki omogočajo pristno izkušnjo kraja (Chang, 2010) ter spodbujajo razvoj turizma in kraja (Palupi idr., 2021). Na drugi strani pa je hiperikonična arhitektura kot plod diznifikacije, za katero so značilna tematska letovišča (slika 2b), ki so turistične prestolnice spremenila v turistično utopijo: enklave v državi, ki so še en primer postindustrijske reteritorializacije urbanih oblik, ki jih ustvarja mednarodni kapital, da bi pritegnil delavce in tuje turiste (Simpson, 2016: 28). Tovrstni kraji se že navezujejo na ekonomsko logiko intenzifikacije, ki sloni na špekulativnem kroženju kapitala in ne vključuje proizvodnje blaga za široko potrošnjo (Nealon, 2002).

Harvey (2005) kritično navaja, da je že od sedemdesetih let 20. stoletja namen neoliberalističnih strategij povrniti elitam moč nad delavskim razredom, kar ustvarja hkrati bogastvo

Slika 2: a) Hotel Cheong Fatt Tze Mansion (Malezija) je primer neikonične stavbe, zgrajene v ljudskem arhitekturnem slogu; b) hotel Luxor v Las Vegasu je primer hiperikonične arhitekture (foto: Alberto E. García-Moreno)

in revščino. Povezane so s pojmom bleščavih mest (Simpson, 2013) kot primerom povezave med steklenimi stavbami, razvojem urbanih enklav in finančnim kapitalom. To so mesta, ki jih sestavlja ikonična arhitektura. Sklair (2006) opredeli ikonično arhitekturo kot slavno arhitekturo, ki ima poseben simbolni in estetski pomen. Na razvoj ikonične arhitekture v šestdesetih letih 20. stoletja je kot prevladujoča sila vplival nadnacionalni neoliberalni kapitalistični razred (ne država ali vera) (Sklair, 2010). Tako so najemali zvezdniške arhitekta z mednarodno priznanimi podjetji, ki so bili jamstvo za to, da bodo naložbe dosegle visoko vrednost (Larson, 1995). Povezava med ikonično arhitekturo in arhitekti na eni strani ter globalizacijo na drugi je posledica uporabe informacij, komunikacijskih tehnologij in računalništva, ki so arhitektom omogočili snovanje stavb nepredstavljenih oblik (Sklair, 2010).

Preglednica 2: Povzetek glavnih značilnosti posamezne vrste turističnega konstrukta

Tip	Obdobje	Lokacija	Urbana gostota	Ikoničnost	Vzorec	Morfologija
1	Predfordizem	Moneghetti	Visoka	Visoka (eklekticism)	Mestno tkivo	Urbana
2	Fordizem	Playa de Levante La Carihuela	Srednja	Nizka (racionalizem)	Mestno tkivo	Ekspanzijska
3	Postfordizem	Playa de San Juan	Nizka do srednja	Nizka (ljudskost)	Mestno tkivo	Predmestna
4		Palm Jumeirah		Visoka (arhitektura spektakla)	Tkivo ikone	Megaobjekt

4 Od urbane morfologije k ikoničnim megaobjektom

Na podlagi primerjave družbenoekonomskih vidikov, opisanih v tretjem poglavju, in fizičnih vidikov (morfologije in prostorske metrike) so avtorji konstrukte turizma razdelili v štiri tipe, ki so povezani s štirimi morfološkimi tipi urbanih vzorcev (tj. urbanim, razširitvenim in predmestnim vzorcem ter vzorcem megaobjektov) (preglednica 2 in slika 3). Nanašajo se na razne značilnosti, kot so urbana gostota, ikoničnost in vrsta urbanega vzorca, pri katerih je razviden prehod od urbanistične logike k oblikovanju turističnega megaobjekta.

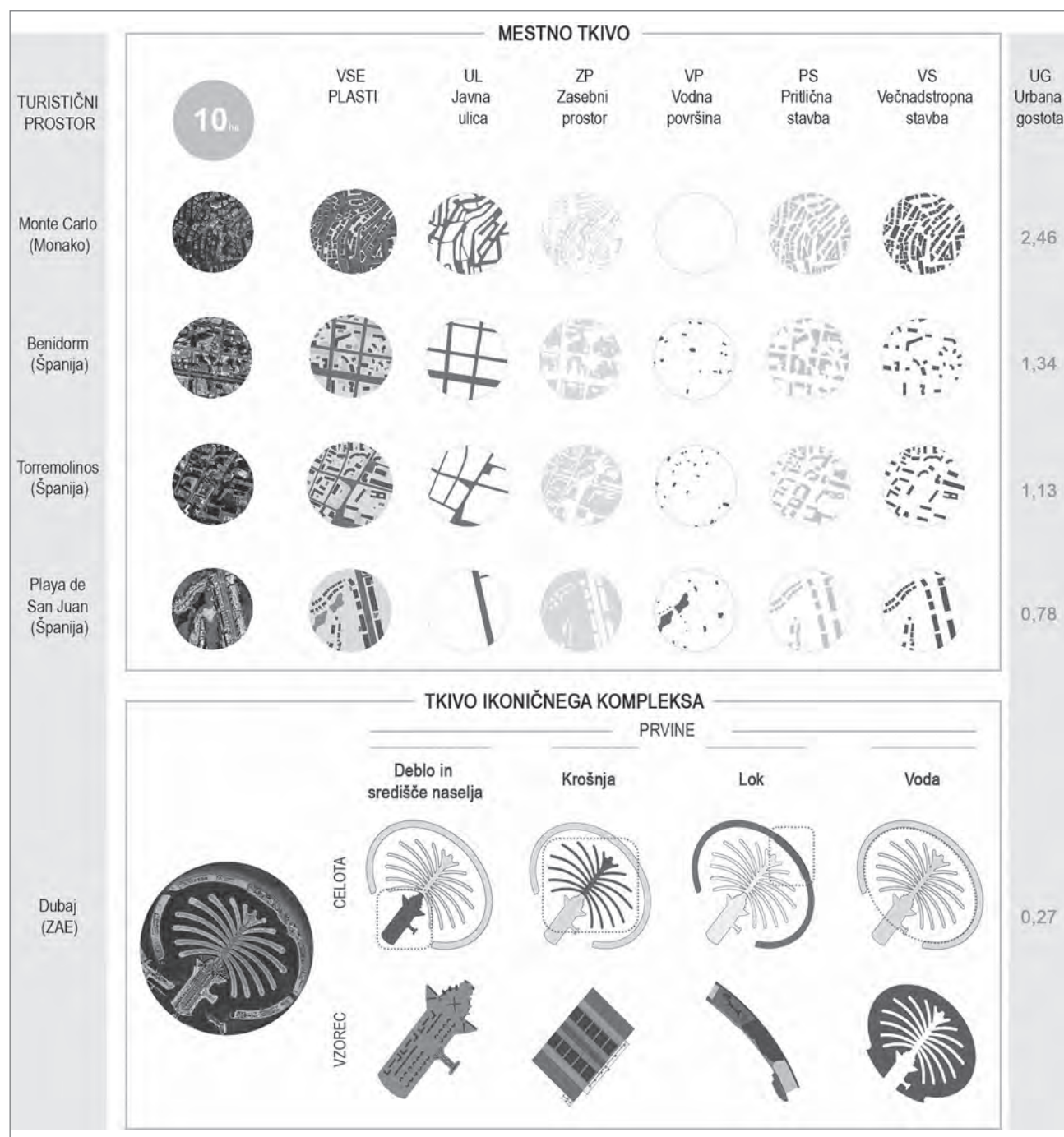
4.1 Tipi konstruktov turizma

1. tip: industrijski kapitalizem in eklektični konstrukt. Gospodarska dejavnost, ki temelji na igranju, je na revno in skalnato območje v Monaku pritegovala turiste z visoko kupno močjo (Gay, 1998). Njena glavna posledica je bila družbeno-prostorska segregacija, ki je povzročila družbeno izključitev dejavnosti in ljudi, ki niso mogli vzdrževati visokega družbenega statusa (Pié-Ninot in Rosa-Jiménez, 2014). V Monaku so uporabili formulo turistične kolonizacije, značilne za mestni industrijski kapitalizem, ki jo je v svojih kolonijah uporabljal tudi britanski imperij: potovalne agencije ali konzorciji z lastniškimi deleži v prevoznih sistemih, so gradili razkošne hotele, ki so jih v eklektičnem neoklasicističnem slogu zasnovali evropski arhitekti (Wharton, 1999). Po izgradnji železnice leta 1863 in odprtju Grand Hotela de Paris leta 1864 je Monako dobil elitno podobo, tudi zaradi objektov, kot je Monte Carlo Casino, v katerem je operna hiša, ki jo je zasnoval eklektični arhitekt Charles Garnier. Zaradi prostorskih omejitev se je Monako iz območja s stanovanjskimi vilami spremenil v sodoben mestni prostor goste zazidave. Ulice so prilagojene strmemu reliefu in zasedajo velik delež ozemlja, posamezne parcele pa imajo zelo malo nezasedenega prostora in nimajo bazenov.

2. tip: fordistični kapitalizem in mednarodni arhitekturni konstrukt. Navedeni model turizma je omogočil hitro preobrazbo obale, hkrati pa sta množična rast in gospodarska vizija močno vplivali na krajinske vrednote, ki paradoksalno najbolj privabljajo turiste (Pié-Ninot in Rosa-Jiménez, 2014). Za proučevani območji v Benidormu in Torremolinosu je značilen enak morfološki vzorec hotelov in stanovanjskih kompleksov z zasebnimi prostimi prostori za prostočasne aktivnosti. Zaradi manjših in ožjih cest so stavbni bloki lahko večji, poleg tega lahko vključujejo bazene, ki postajajo čedalje večji. Glavni težavi opisanih fordističnih urbanih tkiv sta zastarelost prostorov, zgrajenih med gospodarskim razcvetom v šestdesetih letih 20. stoletja, in izginjanje preprostega kulturnega proizvoda, ki ne more več zadostiti potrebam sodobnega turista (Ashworth, 2005).

3. tip: postfordistični prehod in ljudski konstrukt. Središče postfordističnega turističnega prostora je letališče, ki je zaradi čedalje večje uporabe letal kot prevoznega sredstva (zlasti poceni letov) postalo vozlišče in mesto v malem (Soja, 2005). Zaradi navedenega se čedalje bolj briše meja med mestom in predmestjem, pri čemer narašča suburbanizacija, za katero je značilna predvsem gradnja počitniških hišic. Turistični konstrukt Playa de San Juan v španskem Alicanteju temelji na velikih parcelah in zasebnih odprtih površinah z igriščem za golf. Več je tudi vodnih površin, zlasti zaradi umetnih jezer in bazenov v stanovanjskih kompleksih redke zazidave, ki lahko vključujejo celo daljši pas umetne plaže (Rosa-Jiménez idr., 2016). Nižja urbana gostota stanovanjskih turističnih kompleksov je skupaj z obuditvijo lokalnega arhitekturnega sloga povzročila trivializacijo kulturnih slogov in podob.

4. tip: postfordistični kapitalizem in ikonični megaobjekt. Turistični model Dubaja je podoben drugim modelom v vzhodni Aziji (na Kitajskem, v Južni Koreji ali na Tajvanu) (Jeon, 1995). Urbanistični razvoj Dubaja je primer neoliberalne gospodarske politike, katere cilj je pritegniti najpremožnejše turiste in najpomembnejše tuje naložbe ter izključiti priseljenke in domačine. Dubaj temelji na moči arhitekture spektakla

Slika 3: Urbana gostota in morfološke značilnosti proučevanih območij (ilustracija: avtorji)

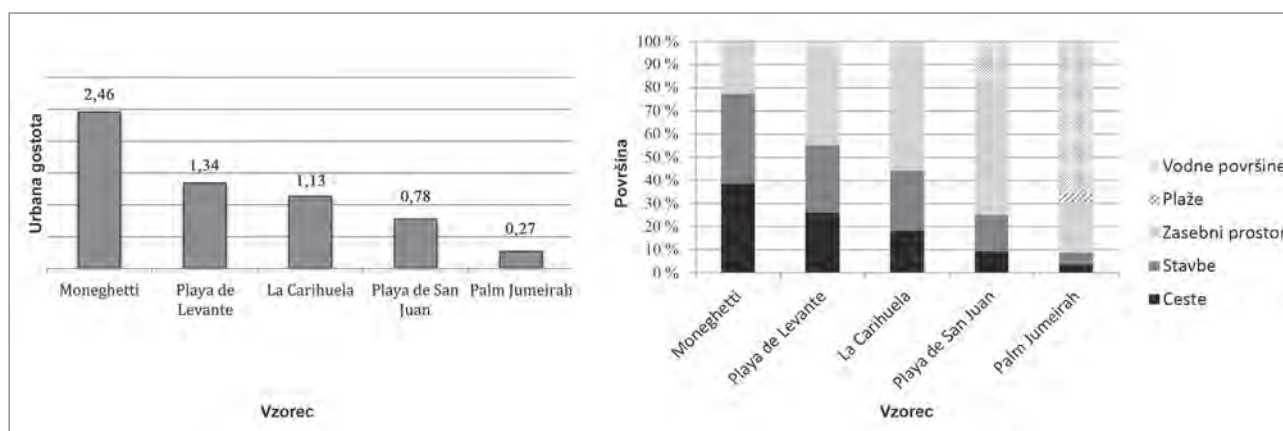
(Elshehtawy, 2010), ki vključuje nebotičnike, nakupovalna središča in objekte visoke gradnje, ki se ne skladajo z okolico. Mesto poleg tega izkorišča in marginalizira priseljene gradbene delavce (Ghaemi, 2006) in prekarne delavce (Gibson, 2009). V okviru megapreobrazbe obalnega dela mesta naj bi dolžino obale podaljšali s 45 na več kot 1.500 km. Projekt vključuje gradnjo umetnih otokov Palm Deira, Palm Jebel Ali, The World Islands, The Universe in Waterfront City, zadnjega naj bi zasnovalo arhitekturno podjetje OMA, na njem pa naj bi stanovalo do 1,5 milijona ljudi (Velegrinis in Katodrytis,

2015). Palm Jumeirah (zgrajen leta 2008) je najmanjši od treh umetnih otokov v obliki palme, na katerem so več kot 25 mednarodnih hotelov (npr. Atlantis Dubai Hotel s 1.500 sobami), akvarij in tematski park. Ikonična zasnova v obliki palme vključuje deblo, ki je središče kompleksa, sestavljeno iz apartmajev, hotelov in turističnih atrakcij, na območju 17 vej, ki štrlijo iz debela, pa so stanovanjske vile in hiše z zasebnimi plažami. Vse skupaj obdaja umetni otok s turističnimi objekti, ki ima obliko polkroga.

Preglednica 3: Urbanistični parametri posameznega konstrukta turizma

Vzorec	T	A (v m ²)	B (v m ²)	B				Največja višina (v fazah)	Zazidana površina (v m ²)	Gostota/ enoto
				B1 (v m ²)	B2 (v m ²)	B3 (v m ²)	B4 (v m ²)			
Moneghetti	1	38.695	61.305	38.690	22.615	0	0	14	245.730	2,46
Playa de Levante	2	26.186	73.814	29.045	41.844	2.925	0	29	134.252	1,34
La Carihuela	2	18.203	81.797	26.069	43.670	2.058	0	13	113.152	1,13
Playa de San Juan	3	9.258	90.742	15.967	58.498	16.277	0	6	77.637	0,78
Palm Jumeirah	4	3.718	96.282	5.128	21.894	65.441	3.819	21	27.027	0,27

Opomba: T = tip, A = površina cest, B = površina zasebne parcele, B1 = bruto tlorisna površina pritličja, B2 = površina zasebnega prostora, B3 = površina zasebnih vodnih površin, B4 = površina zasebne plaže.

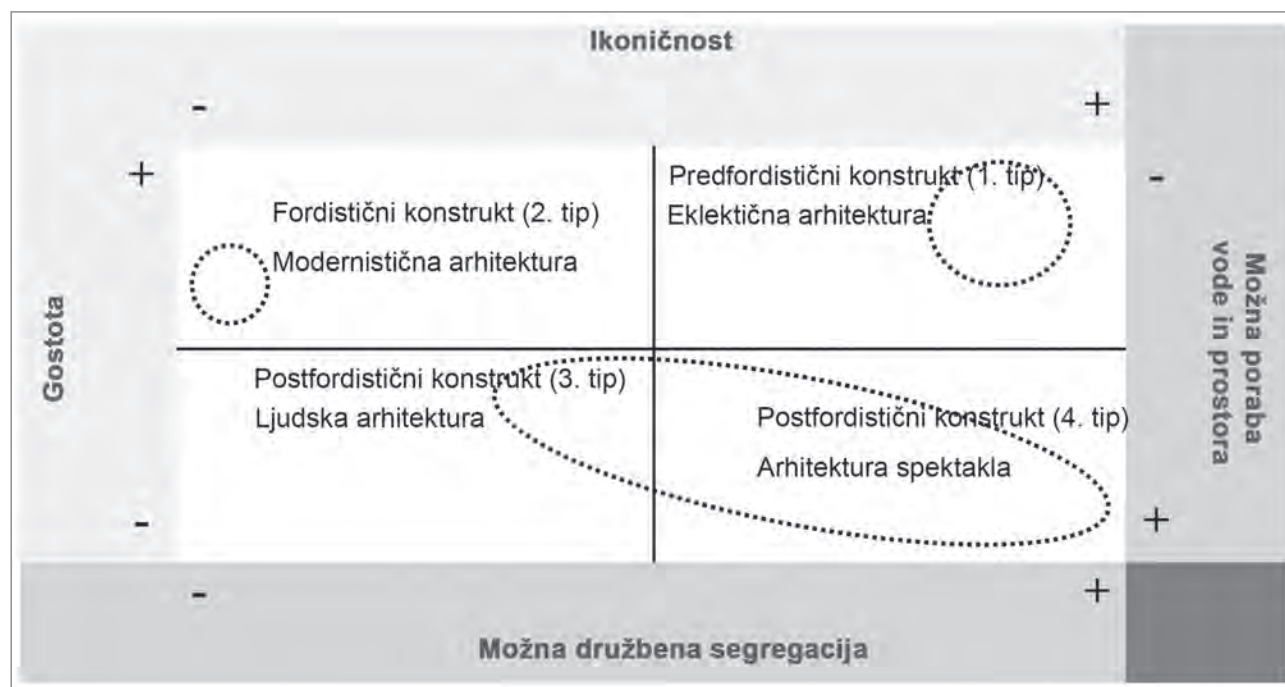
Slika 4: Urbana gostota (levo) in deleži rabe zemljišč (desno) za vsak konstrukt turizma (ilustracija: avtorji)

4.2 Urbana gostota in fizično izkoriščanje prostora

Iz preglednice 3 je razvidno, da z razvojem konstruktov turizma gostota zazidave mestnega tkiva pada, in sicer od strnjenege mesta v Monaku ($U_g > 2$) do nizke gostote zazidave stanovanjskih kompleksov z igrišči za golf. Povprečna gostota fordističnega mestnega tkiva, ki je blizu 1 (2. tip konstrukta), omogoča ureditev kompleksnega programa prostih površin in bazenov. Nižja gostota pri 3. tipu (povprečna gostota okrog 0,5) in 4. tipu (nizka gostota v vrednosti 0,25) konstrukta turizma vodi v postopno zmanjševanje cestnih površin in površin, ki jih zasedajo stavbe, v korist večjih zasebnih prostih površin, vodnih površin in zasebnih plaž; navedeno je razvidno zlasti v primeru otoka Palm Jumeirah (preglednica 3 in slika 4). Gradnja umetnega otoka Palm Jumeirah je bil zahteven gradbeni projekt in je vplival na ekosistem Perzijskega zaliva (Sale idr., 2011). Porast zasebnih odprtih površin pri postfordističnem konstrukturu spremlja družbena segregacija, ki je posledica privatizacije zemljišč (varovana naselja), porast zelenih površin in bazenov pa je povezana z višjimi okoljskimi stroški, ki so posledica večje porabe vode (Gössling idr., 2012; Hof in Blázquez-Salom, 2015).

4.3 Ikoničnost kot družbeno izkoriščanje prostora

Kot navaja Sklair (2010), je razvoj ikoničnosti v arhitekturi spodbudil segregacijo in družbeno izkoriščanje prostora. Na začetni stopnji so bila v okviru fordističnega konstrukta (2. tip), namenjenega ljudem srednjega in nizkega srednjega razreda, uporabljena načela modernistične arhitekture. Poudarek je bil na soncu in plaži kot glavni turistični izkušnji, pri čemer je imela arhitektura manjšo ikonično vrednost in se je uporabljala kot podporna infrastruktura nastanitvenim objektom. Na drugi stopnji (arhitektura konstrukta 3. tipa) je arhitektura zlasti po sedemdesetih letih 20. stoletja vključevala ljudski slog, s katerim so arhitekti eksperimentirali (Chang, 2010) na elitnih destinacijah, ki jih je družbena smetana že uporabljala (npr. v španski Marbelli ali marini Port Grimaud v Franciji). Na tretji stopnji pa je za konstrukta 1. in 4. tipa, povezana z ikonografijo in arhitekturnim slogom, značilna mednarodna arhitektura, namenjena kapitalistični eliti, ki spodbuja prostorsko segregacijo in ekskluzivnost moči v svojih vrstah. Dubaj je tako preurejeno mesto, ki radikalizira mestno in arhitekturno ikonografijo, namenjeno pretoku kapitala in pretočnosti bleščavih mest (Simpson, 2016), Monako pa

Slika 5: Povezava med proučevanimi konstrukti turizma ter njihovimi morebitnimi družbenimi in okoljskimi posledicami (ilustracija: avtorji)

ima v smislu urbane gostote trdno naravo in arhitekturo, ki spodbuja družabnost.

4.4 Urbani vzorci in nova tkiva ikon

Arhitekturna ikonografija se je preselila tudi na področje mestnega tkiva ali tkiva ikon oziroma ikoničnih kompleksov. Izjemen primer navedenega je umetni otok Palm Jumeirah. Tkivo ikone se nanaša na urbano zasnovo kot ikonografski objekt, pri kateri nastane razkol med arhitekturo in urbanističnim razvojem, značilen za pojem megaobjekta. Za konstrukte 1., 2. in 3. tipa je značilno tradicionalno odprto mestno tkivo, ki se lahko širi na območju, ne da bi spremenilo svoje značilnosti, tkivo ikone pri konstruktu 4. tipa pa je zaprto in se lahko širi samo na podlagi sprememb v obliki in/ali velikosti. Sklada se z idejo turističnega mehurčka, ki jo je razvila Susan Fainstein (2005).

5 Razprava

Na sliki 4 so predstavljeni izsledki primerjave arhitekture, morfologije in prostorske metrike štirih primerov kapitalističnih konstruktov obalnega turizma ter analize njihovih družbenih in okoljskih posledic (družbene segregacije ter gostote in deležev vodnih in prostih površin). Raziskava je jasno pokazala, da se lahko kapitalistični turizem prilagodi vsem vrstam mestnega tkiva, z gradnjo turističnih megaobjektov pa lahko celo prese-

že tradicionalne urbanistične modele. Vsak konstrukti turizma ima zelo različne družbene in okoljske posledice.

Postfordistični turistični konstrukti umetnega otoka Palm Jumeirah je najboljši primer mestne arhitekturne ikonografije ter družbenega in fizičnega izkoriščanja prostora. Megaobjekt predstavlja nov standard in bi ga bilo treba vključiti med štiri prostorske vzorce rasti mest, ki so jih opredelili Reis idr. (2016): širjenje, suburbanizacija, policentrizem in zgoščevanje/zlitje. Postfordistični model turističnih megaobjektov v Dubaju je torej prelomna točka, saj se ustvarjajo ikonografski vzorci, ki se ne skladajo z urbaniimi vzorci, poleg tega imajo tamkajšnji projekti ogromne družbene in okoljske posledice. Model otoka Palm Jumeirah so posnemali v drugih državah na globalnem jugu, npr. v projektih Melaka Gateway v Maleziji (predmet javnih protestov) (Arnez, 2022) ali Peal Island v Katarju, zaradi česar so bila navedene lokacije v literaturi opisane kot plenilske, tj. sebične in megalomanske utopije, ki omogočajo izkoriščanje arhitekturnih modelov in delovne sile (Rizzo, 2019). Navedeno plenilsko logiko podpirajo tudi naftni tajkuni na sredozemski obali, zlasti pri novi ureditvi ali širitvi marin ali gradnji novih hotelov, podobnih hotelu Burdž Al Arab v Dubaju, na Costi del Sol (Navarro-Jurado idr., 2019).

Z višjo gostoto stavb za enako število turistov naj bi se zmanjšali zasedenost in izkoriščenost prostora, zlasti če je tudi razporeditev zelenih in vodnih površin v njem v ravnesju. Kot navajajo Gaffron idr. (2005), imajo trajnostna mesta stavbe srednje vi-

šine, s srednjo gostoto pozidave (med 0,8 in 3,0). Konstrukti 1. in 2. tipa se ujemajo z navedeno gostoto, še zlasti konstrukti 2. tipa, katerih povprečna gostota omogoča ureditev optimalnega mestnega tkiva z dovolj zasebnimi prostimi površinami (tako vodnimi kot zelenimi). Nizka urbana gostota, značilna za konstrukte 3. tipa, zlasti za igrišča za golf, poveča porabo vode, privatizacijo prostora in tveganja za prihodnjo celovitost lokalnih družbeno-ekoloških ekosistemov (Briassoulis, 2007), hkrati pa se zdi, da so tovrstni konstrukti bolj usmerjeni k nepremičninskemu proizvodom kot pa aktivnim in dinamičnim turističnim destinacijam (Del Campo Gomis idr., 2006).

Konstrukti, za katere je značilna visoka urbana gostota, lahko preprečujejo družbeno segregacijo. Gostota je poleg tega pokazatelj kakovosti mesta ali možnosti njegove preobrazbe, kar je razvidno v Monaku, kjer je preobrazba iz modela zdraviliškega mesta (podobno kot pri konstruktu 3. tipa) v model visoke urbane gostote omogočila trajnostni razvoj, ki temelji na sodelovanju javnosti. Kot ugotavlja D’Hauteserre (2005: 308), prakse Monaka kažejo njegovo pragmatično prilagoditev na globalne okoljske, gospodarske in kulturne sisteme ter realistično uporabo trajnostnih načel. Če je le mogoče, uprava Monaka uporablja načela trajnostnega razvoja, osredotočenega na človeka. Primer Monaka kaže, da je visoka urbana gostota tudi simbol visoke kupne moči. V nasprotju z opisanim lahko model Dubaja in zlasti njegovih umetnih otokov omogoči socialno kohezijo samo z osredotočanjem na dele mesta, ki imajo živahen utrip in ne spadajo v okvir arhitekture spektakla (Elshestawy, 2010).

Predfordistični konstrukti turizma z urbano gostoto, večjo od 1 (konstrukt 1. tipa), in fordistični konstrukti turizma z urbano gostoto enako 1 (konstrukt 2. tipa) sta z vidika morfologije in prostorskih vzorcev primerna rešitev za množični turizem. Pri obeh ima arhitektura zaradi ikonične sposobnosti stavbe kot prvine, ki ustvarja turizem, ključno vlogo pri oblikovanju turističnega dogodka (Scerri idr., 2019). Pri prvem je zaradi majhne količine zelenih in vodnih površin potrebna ikonična arhitektura, v ta namen je bila v številnih starih mestnih jedrih kulturna dediščina obnovljena (Richards, 2011) in spremenjena v kulturne ikone. Pri drugem konstruktu pa velika sposobnost preoblikovanja, značilna za fordistični turistični megalopolis (Gausa, 1996), omogoča prenavo na podlagi ikonografskih urbanističnih projektov, kot na primer v Benidormu, kjer so urbanistični projekti ustvarili privlačno in učinkovito turistično mesto (Nolasco-Cirugeda idr., 2020).

6 Sklep

Čeprav Charley (2010) navaja, da kapitalistični gospodarski razvoj ni trajnosten, je primerjalna raziskava kapitalističnih konstruktov po obdobjih pokazala, da je treba pri načrtovanju upoštevati gostoto zazidave, uravnoteženo razporeditev vodnih in zelenih površin in uravnoteženo razvrstitev ikonične arhitekture. Izogibati pa se je treba preobrazbam nabrežij z ikonično morfološko ureditvijo.

Poleg predfordističnih konstruktov je tudi fordistični konstrukti z urbano gostoto blizu 1 uravnotežen model, primeren za množični turizem, saj omogoča dovolj zelenih površin in bazenov, ki so ustrezno razporejeni. Fordistični konstrukti so bili oblikovani na podlagi načel standardizacije in ekonomije, pri čemer so bili obravnavani bolj v smislu nastanitvene infrastrukture kot pa ikonografske vrednosti arhitekture ali oblikovanja krajine. Njihova glavna slabost je slaba kakovost krajine, saj so bili objekti, zasnovani v skladu z njimi, družbeni proizvodi, dostopni večini prebivalstva, ki so povzročali tudi manj družbene segregacije. Potrebna preobrazba destinacije bi morala potekati nekje vmes med dvema trendoma revitalizacije: po eni strani bi jo lahko razvili v skladu s postfordističnimi konstrukti turizma, pri čemer so glavni pomislek okoljski in družbeni vplivi, po drugi strani pa bi z okrepitevijo arhitekture spektakla lahko oblikovali živahno in vitalno destinacijo.

Raziskava ima nekatere omejitve, zlasti z vidika reprezentativnosti izbranih primerov. Proučevani modeli so samo vzorec širšega spektra urbanih morfologij in arhitekture. Čeprav so reprezentativni primeri posameznih faz v razvoju kapitalizma, izsledkov raziskave ne moremo posplošiti na druga geografska območja. Nadaljnje raziskave bi se morale osredotočiti na primerjalne študije posameznih obdobji kapitalizma, ki bi vključevale več proučevanih primerov. S tega vidika bi bilo zanimivo analizirati tudi konstrukte turizma v obmorskih letoviščih po svetu in proučiti posledice, ki so jih utrpela pri razvoju.

Carlos Rosa-Jiménez, Inštitut za habitate, ozemlja in digitalizacijo, Univerza v Malagi, Malaga, Španija
E-naslov: cjrosa@uma.es

Nuria Nebot-Gómez de Salazar, Inštitut za habitate, ozemlja in digitalizacijo, Univerza v Malagi, Malaga, Španija
E-naslov: nurianebot@uma.es

Alberto E. García-Moreno, Inštitut za habitate, ozemlja in digitalizacijo, Univerza v Malagi, Malaga, Španija
E-naslov: algamor@uma.es

Zahvala

V članku je predstavljen del izsledkov raziskovalnega projekta z naslovom Stanovanja in stanovanjski turizem: procesi in konflikti (št. projekta: CSO2013-48155-P), ki ga je financiralo špansko ministrstvo za gospodarstvo, industrijo in konkurenčnost. Avtorji se zahvaljujejo anonimnim recenzentom, katerih koristne opombe so pomembno prispevale h končni različici članka.

Viri in literatura

- Agarwal, S. (2012): Relational spatiality and resort restructuring. *Annals of Tourism Research*, 39(1), 134–154. doi:10.1016/j.annals.2011.05.007
- Andriotis, K. (2006): Hosts, guests and politics. Coastal resorts morphological change. *Annals of Tourism Research*, 33(4), 1079–1098. doi:10.1016/j.annals.2006.04.003
- Antón Clavé, S., Rullan Salamanca, O., in Vera Rebollo, J. F. (2011): Tourism place. A discussion forum: Mass tourism development on the Mediterranean coast. *Tourism Geographies*, 13(3), 495–501. doi:10.1080/14616688.2011.575171
- Arnez, M. (2022): Environmental protest aesthetics as decolonial working from the Kristang in Melaka to Fridays for future. *European Journal of East Asian Studies*, 21(2), 284–307. doi:10.1163/15700615-02102011
- Ashworth, G. (2005): Reinventar los destinos turísticos: Cambiar del turismo azul al gris. V: Casariego Ramírez, J., in Guerra, E. (ur.): *Reinventar el destino: Reflexiones sobre el espacio turístico contemporáneo*, 270–292, Tenerife, Ashotel.
- Bianchi, R. (2018): The political economy of tourism development: A critical review. *Annals of Tourism Research*, 70, 88–102. doi:10.1016/j.annals.2017.08.005
- Bonet, L. (2003): Cultural tourism. V: Towse, R. (ur.): *A handbook of cultural economics*, 187–193. Cheltenham, Edward Elgar. doi:10.4337/9781781008003.00029
- Brassoulis, H. (2007): Golf-centered development in coastal Mediterranean Europe: A soft sustainability test. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(5), 441–462. doi:10.2167/jost722.0
- Britton, S. (1991): Tourism, capital, and place: Towards a critical geography of tourism. *Environment and Planning D: Society and Space*, 9(4), 451–478. doi:10.1068/d090451
- Chang, T. C. (2010): Bungalows, mansions and shophouses: Encounters in architourism. *Geoforum*, 41(6), 963–971. doi:10.1016/j.geoforum.2010.07.003
- Charley, J. (2010): The shadow of economic history: The architecture of boom, slump and crisis. *Architectural Research Quarterly*, 14(4), 363–372. doi:10.1017/S1359135511000157
- Coles, T., Duval, D. T., in Hall, C. M. (2005): On tourism and mobility at moments of post-disciplinary movement and conjecture. *Política y Sociedad*, 42(1), 85–99. doi:10.5209/POSO.24154
- Del Campo Gomis, F. J., Molina Huertas, M. A., in Sales Civera, J. M. (2006): Sustainable limits for golf course development in a tourist destination. *World Review of Science, Technology and Sustainable Development*, 3(3), 197–210. doi:10.1504/WRSTSD.2006.010221
- D'Hauterstein, A.-M. (2005): Tourism, development and sustainability in Monaco: Comparing discourses and practices. *Tourism Geographies*, 7(3), 290–312. doi:10.1080/14616680500164716
- Elsheshtawy, Y. (2010): Little space, big space: Everyday urbanism in Dubai. *The Brown Journal of World Affairs*, 17(1), 53–71.
- Fainstein, S. S. (2005): Turismo y globalización. V: Casariego, J., in Guerra, E. (ur.): *Reinventar el destino: Reflexiones sobre el espacio turístico contemporáneo*, 270–292. Tenerife, Ashotel.
- Fletcher, R., Blanco-Romero, A., Blázquez-Salom, M., Cañada, E., Murray Mas, I., in Sekulova, F. (2021): Pathways to post-capitalist tourism. *Tourism Geographies*. doi:10.1080/14616688.2021.1965202
- Fu, A. S., in Murray, M. J. (2014): Glorified fantasies and masterpieces of deception on importing Las Vegas into the "New South Africa." *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(3), 843–863. doi:10.1111/1468-2427.12006
- Gaffron, P., Huismans, G., in Skala, F. (ur.) (2005): *Ecocity book I. A better place to live*. Vienna, Facultas Verlags- und Buchhandels AG.
- Gausa, M. (1996): El espacio turístico: Paisaje al límite. V: Costa Guix, X., in Landrove Bossut, S. (ur.): *Arquitectura del Movimiento Moderno, 1925–1965: Registro Docomomo Ibérico*, 292–299. Barcelona, Actar Editorial.
- Gauthier, P. (2005): Conceptualizing the social construction of urban and architectural forms through the typological process. *Urban Morphology*, 9(2), 83–93. doi:10.51347/jum.v9i2.3921
- Gay, J. C. (1998): Nécessité fait loi. Le développement touristique de la principauté de Monaco. *Espace Géographique*, 27(2), 169–182. doi:10.3406/spgeo.1998.1146
- Ghaemi, H. (2006): Building towers, cheating workers. Exploitation of migrant construction workers in the United Arab Emirates. *Human Rights Watch*, 18(8).
- Gibson, C. (2009): Geographies of tourism: Critical research on capitalism and local livelihoods. *Progress in Human Geography*, 33(4), 527–534. doi:10.1177/0309132508099797
- Gjorgievski, M., Gramatnikovski, S., in Nakovski, D. (2013): Geographic positioning as a determination of tourism development of Gevgelija Region. *UTMS Journal of Economics*, 4(1), 61–69.
- Gkoltsiou, A., in Terkenli, T. S. (2012): An interdisciplinary analysis of tourist landscape structure. *Tourismos*, 7(2), 145–164.
- Gössling, S., Peeters, P., Hall, C. M., Ceron, J.-P., Dubois, G., Lehmann, L. V., idr. (2012): Tourism and water use: Supply, demand, and security. An international review. *Tourism Management*, 33(1), 1–15. doi:10.1016/j.tourman.2011.03.015
- Gühnemann, A., Kurzweil, A., in Mailer, M. (2021): Tourism mobility and climate change – A review of the situation in Austria. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 34, 100382. doi:10.1016/j.jort.2021.100382
- Harvey, D. (1990): *The condition of postmodernity: An inquiry into the origins of cultural change*. Cambridge, Blackwell.
- Harvey, D. (2005): *Spaces of neoliberalization: Towards a theory of uneven geographical development*. München, Franz Steiner Verlag.
- Herold, M., Couclelis, H., in Clarke, K. C. (2005): The role of spatial metrics in the analysis and modeling of urban land use change. *Computers, Environment and Urban Systems*, 29(4), 369–399. doi:10.1016/j.compenvurbsys.2003.12.001
- Hof, A., in Blázquez-Salom, M. (2015): Changing tourism patterns, capital accumulation, and urban water consumption in Mallorca, Spain: A sustainability fix? *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5), 770–796. doi:10.1080/09669582.2014.991397
- Hollerman, M. (2015): On the beach: The changing meaning of the Bulgarian coast after 1989. *City & Society*, 27(3), 232–249. doi:10.1111/ciso.12066
- Jeon, J. G. (1995): Exploring the three varieties of East Asia's state-guided development model: Korea, Singapore, and Taiwan. *Studies in Comparative International Development*, 30(3), 70–88. doi:10.1007/BF02717495

- Judd, D. R., in Fainstein, S. (2000): The tourist city. V: Ashworth, G. J., in Tunbridge, J. E. (ur.): *The tourist-historic city*, 53–81. London, Yale University Press. doi:10.1016/B978-0-08-043675-3.50007-7
- Knafou, R., in Stock, M. (2003): Tourism. V: Levy, J. (ur.), *Dictionnaire de la géographie et de l'espace des sociétés*, 931. Pariz, Belin.
- Kwan, F. V. C. (2004): Gambling attitudes and gambling behavior of residents of Macao: The Monte Carlo of the Orient. *Journal of Travel Research*, 42(3), 271–278. doi:10.1177/0047287503254956
- Larson, M. S. (1995): *Behind the postmodern facade: Architectural change in late twentieth-century America*. Berkeley, University of California Press.
- Lasansky, D., in McLaren, B. (ur.) (2004): *Architecture and tourism: Perception, performance and place*. Oxford, Berg. doi:10.5040/9781350057715
- Lefebvre, H. (1974): La producción del espacio. *Papers: Revista de Sociología*, 3, 219–229. doi:10.1017/CBO9781107415324.004
- Lekakis, S., in Chatzikonstantinou, K. (2020): The Mediterranean tourist city reconsidered. *Heritage*, 3(53), 985–988. doi:10.3390/heritage3030053
- Levy, A. (1999): Urban morphology and the problem of the modern urban fabric: Some questions for research. *Urban Morphology*, 3(2), 79–85. doi:10.51347/jum.v3i2.3885
- Li, H., Lie, C.-L., Wang, S. W., Wang, T., in Dong, W. (2021): Event and city image: The effect on revisit intention. *Tourism Review*, 7(1), 212–228. doi:10.1108/TR-10-2019-0419
- MIT (2019): *Density atlas*. Dostopno na: <http://densityatlas.org/> (sneto 23. 4. 2022).
- Navarro-Jurado, E., Romero-Padilla, Y., Romero-Martínez, J. M., Serrano-Muñoz, E., Habegger, S., in Mora-Esteban, R. (2019): Growth machines and social movements in mature tourist destinations Costa del Sol-Málaga. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1786–1803. doi:10.1080/09669582.2019.1677676
- Nealon, J. (2002): Empire of the intensities: A random walk down Las Vegas Boulevard. *Parallax*, 8(1), 78–91. doi:10.1080/13534640110119632
- Nebot-Gomez de Salazar, N. (2020): Jonas Larsen: La mirada del turista 1.0, 2.0, 3.0 y más allá. V: Pié Ninot, R., Rosa-Jiménez, C., Vilanova, J. M., in Porfido, E. (ur.): *Turismo y Paisaje* 2, 65–72. Valencia, Tirant Lo Blach.
- Nogués, A. (2008): Poder político local y urbanismo en entornos turísticos. La mediación del espacio turístico en la producción de significados. *Gazeta de Antropología*, 24(2), 26.
- Nolasco-Cirugeda, A., Martí, P., in Ponce, G. (2020): Keeping mass tourism destinations sustainable via urban design: The case of Benidorm. *Sustainable Development*, 28(5), 1289–1303. doi:10.1002/sd.2084
- Palupi, S., Hardiilla, D., in Nugroho, A. C. (2021): Vernacular architecture: Typology, heritage, and cultural tourism. *IOP Conference Series. Earth and Environmental Science*, 764(1), 12011. doi:10.1088/1755-1315/764/1/012011
- Petrișor, A.-I., Hamma, W., Nguyen, H. D., Randazzo, G., Muzirafuti, A., Stan, M.-I., idr. (2020): Degradation of coastlines under the pressure of urbanization and tourism: Evidence on the change of land systems from Europe, Asia and Africa. *Land*, 9(8), 275. doi:10.3390/land9080275
- Pié-Ninot, R., in Rosa-Jiménez, C. (2014): The issue of landscape in reinventing mature tourist destinations. Málaga and Costa del Sol. *Architecture, City and Environment*, 9(25), 303–325. doi:10.5821/ace.9.25.3629
- Reis, J. P., Silva, E. A., in Pinho, P. (2015): Measuring space. A review of spatial metrics for urban growth and shrinkage. V: Silva, E. A., Van den Broeck, P., Harris, N., in Healey, P. (ur.): *The Routledge handbook of planning research methods*, 279–292. New York, Routledge.
- Reis, J. P., Silva, E. A., in Pinho, P. (2016): Spatial metrics to study urban patterns in growing and shrinking cities. *Urban Geography*, 37(2), 246–271. doi:10.1080/02723638.2015.1096118
- Richards, G. (2011): Creativity and tourism. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1225–1253. doi:10.1016/j.annals.2011.07.008
- Rizzo, A. (2019): Predatory cities: Unravelling the consequences of resource-predatory projects in the Global South. *Urban Geography*, 40(1), 1–15. doi:10.1080/02723638.2018.1505156
- Roberts, A. (2010): *The logic of discipline: Global capitalism and the architecture of government*. New York, Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780195374988.001.0001
- Rosa-Jiménez, C., Reyes-Corredera, S., in Nogueira-Bernárdez, B. (2016): New possibilities of GIS for mapping a mature destination: A case in Benalmádena, Spain. *Anatolia*, 27(1), 82–90. doi:10.1080/13032917.2015.1083211
- Rovira Soto, M. T., in Anton Clavé, S. (2017): Second homes and urban landscape patterns in Mediterranean coastal tourism destinations. *Land Use Policy*, 68, 117–132. doi:10.1016/j.landusepol.2017.07.018
- Ruiz, I., Serrano, B., in Temes, R. (2016): Renovation of mature destinations: The case of the playa de San Juan. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 11(3), 295–302. doi:10.2495/SDP-V11-N3-295-302
- Sale, P. F., Feary, D. A., Burt, J. A., Bauman, A. G., Cavalcante, G. H., Drouillard, K. G., idr. (2011): The growing need for sustainable ecological management of marine communities of the Persian Gulf. *Ambio*, 40(1), 4–17. doi:10.1007/s13280-010-0092-6
- Sanabria Díaz, J. M., Quintana, T. A., in Cabrera, Y. A. (2020): Tourist renewal as a strategy to improve the competitiveness of an urban tourist space: A case study in Maspalomas–Costa Canaria. *Sustainability*, 12(21), 8775. doi:10.3390/su12218775
- Scerri, M., Edwards, D., in Foley, C. (2019): Design, architecture and the value to tourism. *Tourism Economics*, 25(5), 695–710. doi:10.1177/1354816618802107
- Simpson, T. (2013): Scintillant cities: Glass architecture, finance capital, and the fictions of Macau's enclave urbanism. *Theory, Culture & Society*, 30(7/8), 343–371. doi:10.1177/0263276413504970
- Simpson, T. (2016): Tourist utopias: Biopolitics and the genealogy of the post-world tourist city. *Current Issues in Tourism*, 19(1), 27–59. doi:10.1080/13683500.2015.1005579
- Sklair, L. (2006): Iconic architecture and capitalist globalization. *City*, 10(April), 21–47. doi:10.1080/13604810600594613
- Sklair, L. (2010): Iconic architecture and the culture-ideology of consumerism. *Theory, Culture & Society*, 27(5), 135–159. doi:10.1177/0263276410374634
- Smith, R. A. (1991): Beach resorts: A model of development evolution. *Landscape and Urban Planning*, 21, 189–210. doi:10.1016/0169-2046(91)90018-H
- Smith, R. A. (1992): Beach resort evolution. Implications for planning. *Annals of Tourism Research*, 19(2), 304–322. doi:10.1016/0160-7383(92)90083-2
- Soja, E. W. (2005): Una reformulación de las geografías del turismo. V: Casariego Ramírez, J., in Guerra, E. (ur.): *Reinventar el destino: Reflexiones sobre el espacio turístico contemporáneo*, 71–90. Tenerife, Ashotel.
- Soszyński, D., Sowińska-Świerkosz, B., Stokowski, P. A., in Tucki, A. (2017): Spatial arrangements of tourist villages: Implications for the integration of residents and tourists. *Tourism Geographies*, 6688(November), 1–21. doi:10.1080/14616688.2017.1387808

Sparke, P., Brown, P., Lara-Betancourt, P., Lee, G., in Taylor, M. (ur.) (2018): *Flow: Interior, landscape and architecture in the era of liquid modernity*. London, Bloomsbury Visual Arts. doi:10.5040/9781474293327

Torres, R. (2002): Cancun's tourism development from a Fordist spectrum of analysis. *Tourist Studies*, 2(1), 87–116. doi:10.1177/1468797602002001098

Urry, J., in Larsen, J. (2012): *The tourist gaze 3.0*. Los Angeles, Sage Publications. doi:10.4135/9781446251904

Velegrinis, S., in Katodrytis, G. (2015): Drawing in the sand. Cities in the making. *Architectural Design*, 85(1), 72–79. doi:10.1002/ad.1856

Watson, D. (2019): Fordism: A review essay. *Labor History*, 60(2), 144–159. doi:10.1080/0023656X.2019.1537031

Wharton, A. (1999): Economy, architecture, and politics: Colonialists and Cold War hotels. *History of Political Economy*, 31(Supplement), 285–299. doi:10.1215/00182702-31-Supplement-285

Woodley, D. (ur.) (2015): *Globalization and capitalist geopolitics: Sovereignty and state power in a multipolar world*. London, Routledge.

Xie, P. F., Chandra, V., in Gu, K. (2013): Morphological changes of coastal tourism: A case study of Denarau Island, Fiji. *Tourism Management Perspectives*, 5, 75–83. doi:10.1016/j.tmp.2012.09.002

Yang, M., Han, C., Cui, Y., in Zhao, Y. (2021): COVID-19 and mobility in tourism cities: A statistical change-point detection approach. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 47, 256–261. doi:10.1016/j.jhtm.2021.03.014

Yrigoy, I. (2014): The production of tourist spaces as a spatial fix. *Tourism Geographies*, 16(4), 636–652. doi:10.1080/14616688.2014.915876